

Symposium *Het Lorentzhuis 18 jaar; eindelijk volwassen?* Haarlem, 18 september 2002.

Saskia Everts

SASKIA EVERTS, kinderpsychotherapeut en systeemtherapeut in opleiding, werkt in het Orthopedisch Centrum 't Gooi te Hilversum.

Het Lorentzhuis, centrum voor systeemtherapie te Haarlem, vierde zijn achttiende verjaardag met een anders-dan-anders symposium, dat zich – soms speels, soms indringend, soms narratief, soms grondig systematisch, maar steeds boeiend en uitdagend – rond het thema losmaking en volwassenwording afspeelde.

In zijn openingspeech – misschien beter *conférence* te noemen – tracht medewerker *Tim Zwaan* het Lorentzhuisteam in kaart te brengen. Hij oppert prangende vragen die om een antwoord roepen: Wat is het geheim van het Lorentzhuis? Waarom heeft dit systeem geen leider, geen directie, geen ouderschap? Waarom gaan alle leden zo sterk hun eigen weg? Is het Lorentzhuis nu eindelijk op weg naar volwassenheid? Sterk steunend op Sigmund Freud en Otto Kernberg, die met behulp van een bril daadwerkelijk ten tonele wordt gevoerd, komt Zwaan tot de volgende theorie: in deze tijden, waarin de GGZ bij uitstek een 'volwassen' vorm van hulpverlening aan het worden is – met protocollen, *evidence based* behandeling, efficiëntie en productgerichtheid – lijkt het Lorentzhuis een toevluchtsoord voor hen die daar niet in mee willen en kunnen, een opvanghuis voor dolende pubers die maar niet willen opgroeien. Sesamstraat in GGZ-land. Waarop Zwaan concludeert: 'Het Lorentzhuis eindelijk volwassen? Hopelijk niet!'

Na deze opening volgt in het verrassende programma van deze dag een toneelstuk, 'Eierdans', geschreven door Peer Wittenbols en gespeeld door toneelgroep Oostpool. Het stuk toont een echtpaar, wiens precaire balans van harmonie en begrip verstoord wordt als hun dochter bij hen terugkomt nadat haar huwelijk is stukgelopen. Het is een indringend stuk over vastlopende communicatie, goede wil, beklemmende gezinspatronen en gebrek aan moed.

De tegendraadse invulling van de conferentiedag – een toneelstuk als eerste programmapunt – blijkt goed te werken. De sfeer en de betrokkenheid onder de 120 deelnemers worden intenser. Het toneelstuk is voldoende realistisch en psychologisch gefundeerd om herkenbaar te zijn. Het spel en de dialogen hebben echter een ongewone kwaliteit waardoor ze – zonder houderig of absurd te worden – de problematiek stileren, uitvergroten en anders belichten. De discussie achteraf met de acteurs en de dramaturg geeft een kijkje in hoe het voor professionele toneelspelers is om zich in een dergelijk familiedrama te begeven. Het therapeutenpubliek probeert zich voorzichtig en bescheiden nog wat verder te verdiepen in dit gezin.

Van de twee lezingen die deze dag worden gepresenteerd, vormt de eerste, met zijn narratieve kwaliteiten en beeldmateriaal, een mooie overgang. *Marita de Sterck*, Vlaams cultureel antropologe, linguïste en kinderboekenschrijfster, vertelt over overgangsrituelen in verschillende culturen. De Sterck onderscheidt in de grote variatie van volwassenwordingsrituelen de volgende tien hoofdlijnen, die steeds terugkomen:

1. Scheppen van een nieuw zelfbeeld: bij de Apachen wordt een meisje dat voor het eerst menstrueert vier dagen en nachten overstromd met woorden en verhalen; ze worden als het ware over het meisje heengestort en helpen haar zo een ander, volwassen zelfbeeld te vormen. In die cultuur is dat een positief zelfbeeld: haar vruchtbaarheid doet immers de vruchtbaarheid van de groep toenemen.
2. Afstand nemen van eigen ouders: in de Congolese rituelen vertellen de oudste vrouwen negatieve verhalen over de ouders van het meisje; bij de jongens vinden rituele scheldpartijen tegen de ouders plaats.
3. Invoegen: afstand nemend van de ouders voegt de adolescent zich in de lijn en het grotere geheel der voorouders.
4. Inschrijven in de ruimte: de rituelen geven vaak ook een ruimtelijke plek aan de nieuwe volwassenen. Bijvoorbeeld: schilderingen op het lichaam geven de plaats aan waar ze (de jonge volwassenen) *wonen*. Volwassenwording is een reis die ook altijd een ruimtelijke component heeft.
5. Sterven: vaak heeft het volwassenwordingsritueel kenmerken van begrafenisrituelen. Bijvoorbeeld bij de Kota in Midden-Afrika: de begrafenis kleur blauw overheerst ook bij deze rituelen. De overgang betekent immers ook altijd het sterven van een vroegere staat en verwijst naar de begrensdheid van het bestaan op aarde. De rituele verhalen die de jongere over zich heen krijgt, zijn vaak keihard.
6. Hergeboorte: hand in hand met het idee van sterven gaat dat van een tweede geboorte. Rituele regressie neemt een belangrijke plaats in: opnieuw geboren worden en een nieuwe naam krijgen.
7. Pijn: pijn is een belangrijk onderdeel van overgangsrituelen. Volgens De Sterck worden daarmee eigen grenzen verkend (zoals onze pubers dat in riskant gedrag en *thrill seeking* doen). Zij is een anticipatie van de pijn die gaat komen, plus een acceptatie ervan en daarmee een acceptatie van het volle leven. De verschrikkingen van het ritueel laten ook de waarde van de banden met de groep zien en het vertrouwen dat de volwassene in de jongere heeft.
8. Opgaan in schoonheid: esthetiek is voor veel culturen het belangrijkste criterium van het ritueel. Ook de vorm van de verhalen voldoet daaraan. Het is de taak van de volwassene om de jongere oog te geven voor patronen én chaos.
9. Opgaan in verbeelding: beelden en beeldtaal zijn steeds centraal in de rituelen.
10. Het woord wordt vlees: woorden, zoals de bijna letterlijke 'stroom' van verhalen bij de Navaho en Apache, zijn de centrale voertuigen van overgang. De veranderingen in het lijf van het kind

worden in woorden gevat en over haar heen teruggestort, en zij veranderen op hun beurt weer het lichaam (de lichaamsbeleving) van het meisje.

In onze cultuur bestaan nog slechts fragmenten van deze rituelen. Het lijkt erop dat volwassenen niet meer de moed hebben om de beperktheid van het leven, de acceptatie van de tragische zijde van het bestaan en de pijn van de tweede geboorte aan hun jongeren mee te delen. Ook lijken volwassenen niet meer de tijd te willen nemen voor een intensieve begeleiding van deze transitieprocessen.

Justine van Lawick houdt in de tweede lezing een betoog over het belang van de kwaliteit van hechting voor de kwaliteit van mentaliseren, en de samenhang met losmakingsproblematiek. Na een overzicht van de hechtingstheorie van Bowlby en de kritieken daarop schetst ze haar hernieuwde interesse in de hechtingstheorie, nu er de laatste jaren genuanceerdere uitwerkingen van verschijnen. Siegel bijvoorbeeld benadrukt onder andere dat hechtingspatronen zich ook lang na de babytijd blijven ontwikkelen. Deze opvatting heeft recent steun gekregen uit onverwachte hoek, namelijk die der neurobiologie. Het is een nieuwe ontwikkeling dat de biologie de veranderbaarheid van mensen aantoonde - in plaats van dat ze zich voor de onderbouwing van deterministische zienswijzen laat gebruiken. Heel kort gezegd ziet de neurobiologie in de opslagfunctie van neuronen een aangeboren predispositie van het individu, maar de *verbindingen* tussen neuronen, die van groot belang zijn voor psychische processen en eigenschappen, veranderen als gevolg van ervaringen, waaronder hechtingservaringen en andere systeemervaringen. Van Lawick tracht dit inzicht toe te passen op de problematiek van losmaking – een problematiek die al vanaf het begin de interesse had van systeemtherapeuten en die in het toneelstuk van deze ochtend scherp is neergezet. Het is duidelijk dat de kwaliteit van de hechting het losmakingsproces beïnvloedt, maar, volgens de moderne zienswijze, niet determineert. Bij veilige hechting begint zich al heel vroeg bij een kind het *reflecterend vermogen* te ontwikkelen, dat wil zeggen: het vermogen emoties te genereren en reguleren, een zelfnarratief te voeren en anderen waar te nemen, en het vermogen tot reflectief moreel gedrag. In neurobiologische termen gesteld, vormen zich bij veilige hechting basiscircuits tussen de neuronen die dit reflecterend vermogen dragen. Het is dit reflecterend vermogen – oftewel het vermogen tot mentaliseren – dat ook weer behulpzaam is bij processen van losmaking, bijvoorbeeld omdat het iemand in staat stelt te zorgen voor anderen zonder verlies van autonomie. Recent onderzoek suggereert dat het vermogen tot mentaliseren onafhankelijk is van opleiding of sociaal-economische status.

De stelling van Van Lawick is dat mentaliseren via psychotherapie weer op gang gebracht en gestimuleerd kan worden. De bewustwording van mentale processen van jezelf en van anderen staat immers centraal in het psychotherapeutische proces. Dit wordt in het bijzonder in de systeemtherapie gestimuleerd door de techniek van circulair vragen: een manier om de cliënt te engageren in een dialoog van innerlijke werelden. De therapeutische setting kan de daartoe benodigde veiligheid bieden, onder andere door interventies als positief labelen.

Aansluitend op de twee lezingen wordt een korte discussie gehouden waarbij, naast De Sterck, Van Lawick en Zwaan, *Leo van Dijk* (met Van Lawick oprichter van het Lorentzhuis) en *Maurizio Andolfi*

achter de forumtafel plaatsnemen. Andolfi is speciaal overgekomen uit Italië om als sluitstuk van de dag een *live* consult te geven.

Met betrekking tot de overgangsrituelen speculeert het publiek over de vraag in hoeverre er in onze cultuur nog dergelijke rituelen bestaan: wellicht bij activiteiten als *scouting* of dansfeesten, Maar opvallend is de afwezigheid van volwassenen als *enabling adult* in het ritueel. De opmerking wordt gemaakt dat dit niet automatisch als een verlies moet worden gezien; we moeten andere culturen ook weer niet gaan romantiseren. Het is immers ook bekend dat sommige overgangsrituelen uit andere culturen psychisch en lichamelijk schadelijk kunnen zijn voor de jongeren. Misschien zijn rituelen in onze cultuur minder nodig, omdat er andere wegen zijn waarlangs jongeren een soort tweede geboorte, acceptatie van het leven, schoonheid of invoeging bereiken? De Sterck wijst op een mogelijk preventief karakter van rituelen. Opvallend is ook haar ervaring dat veel westerse kinderen na haar lezingen zeggen dat soort rituelen ook wel te willen. De therapeuten Andolfi en Van Dijk beschouwen de overgangsrituelen uit andere culturen als zeer inspirerend voor hun eigen praktijk. De pijn van ervaringen wordt door middel van rituelen als het ware met de voeten op de grond gezet. Zaken als verbondenheid en losmaking worden door rituelen concreet gemaakt. Een van de functies van een therapie is om op vergelijkbare wijze aan pijn, overgangen, verlies enzovoort woorden en concrete betekenissen te geven, waardoor ze beter hanteerbaar zijn.

In het laatste deel van de dag laat Andolfi tijdens zijn *live* consult hiervan een mooi staaltje zien, waarbij een pet en een *skate*broek een centrale (rituele) functie vervullen. In dit consult zien we Andolfi aan het werk met een gezin dat wordt gespeeld door niet-professionele acteurs. In ruim een uur legt Andolfi de losmakingsproblematiek van het gezin bloot. De 18-jarige zoon presenteert zich al gauw als het probleemgeval: hij sluit zich af. Zijn vriendin heeft een abortus gehad, terwijl zijn ouders daar niets van wisten. De 28-jarige zoon daarentegen uit moeders eerdere huwelijk is vriendelijk, constructief en helpend. Opvallend in Andolfi's benadering is de sterke verbinding die hij legt met de jongste. Hij nodigt hem uit om van stoel te wisselen en naast hem te komen zitten, en zet hem zo ook ruimtelijk in de positie van cotherapeut. In de nabespreking legt Andolfi uit dat een van zijn 'vooroordelen' is dat de probleemdager (de *locus of pathology*) altijd de meest informatieve is. En inderdaad: met hulp van de jongste komt al snel moeders eigen abortuservaring naar boven. Andolfi gaat echter niet te zeer in op het abortusverhaal. Later legt hij uit dat het meestal niet zo veel zin heeft om in te gaan op hetgeen mis is in het gezin. Liever zoekt hij naar de thema's die de gezinsleden verbinden. Zo springt hij bijvoorbeeld van generatie naar generatie (*temporal jumps*) en vraagt bijvoorbeeld aan moeder hoe zij zich heeft losgemaakt van haar moeder, aan vader hoe hij als jongen was, enzovoort.

De sessie focust op de relatie tussen de halfbroers. Al in de eerste vijf minuten vraagt Andolfi of de oudste zoon ook zulke broeken en petten draagt als de jongste. Later, als de oudste bekend dat hij vroeger ook heel lastig is geweest, pakt Andolfi opeens de pet van de jongste en zet die op het hoofd van de oudste. Bij de nabespreking vertelt de oudste dat dit enorme indruk op hem maakte. In de sessie is te zien dat de broers ongemakkelijk worden van deze bijna te intieme uitwisseling. De boodschap komt echter wel over: deel je territorium met elkaar, laat hem een beetje op het terrein van

de *good guy*, neem hem een beetje mee in je avonturen en kijk of je wat van elkaar kunt leren. Daarbij gaat Andolfi heel lichtjes prikkelend en met humor om met het feit dat de oudste broer nog thuis woont. Hij geeft er geen oordeel over. Andolfi tot slot: 'Wissel een keer elkaars broeken uit en stuur me, als je dat gedaan hebt, een kaartje.' De broers voegen toe dat ze er een foto van zullen maken. Achteraf blijkt dat vader en moeder in deze sessie minder steun hebben ervaren dan de kinderen. Andolfi vertelt later dat hij hen in het geval van een echte therapie zorgvuldig bij de afspraken over de volgende keer zou hebben betrokken. Omdat dit een therapie van maar één sessie simuleerde, was dat in dit geval niet mogelijk. Hij ging daardoor ook sneller dan hij bij een eerste sessie van een normale therapie zou zijn gegaan.

In de nabespreking wordt hem gevraagd of hij volgens een plan werkt of dat zijn intuïtie bepaalt welke interventies hij wanneer pleegt. Andolfi lijkt niet gelukkig met de term intuïtie. Veeleer spreekt hij van een ruime hoeveelheid systemische kennis, ervaring en inspelen op het proces. Als een huisarts die met zijn handen over een lichaam gaat en voelt waar het probleem zit, zo is het voor hem in gesprek met een gezin.

Voor Andolfi was dit de manier van inzichten overbrengen die hem het beste bevalt: ingevlogen worden vanuit Italië om te laten *zien* hoe hij werkt. Niet abstract praten over, maar concreet doen. Dit symposium als geheel bewees dat er uit een (puberaal?) tegendraads ingevuld symposium veel goeds te halen valt.